

Maniak, Katarzyna

Zmieniając rzeczy : o ekspozycjach w muzeum etnograficznym

Rocznik Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu 4, 40-46

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zmieniając rzeczy – o ekspozycjach w muzeum etnograficznym

Era postkolonializmu, procesy globalizacji i narastająca wielokulturowość radykalnie zmieniły kontekst działania muzeów etnograficznych. Zagadnienia takie, jak prawo do posiadania obiektów i reprezentowania innych kultur oraz przepływ ludności i różnorodność kulturowa, sprawiły, że muzea nie mogą być już tylko repozytorium egzotycznych obiektów. Pytanie o cel i charakter instytucji w XXI wieku wymaga odpowiedzi na następujące kwestie: dla kogo muzea są przeznaczone? co powinny zawierać? co gromadzić? jak mogą odpowiadać nad transkulturową rzeczywistość? czy zachować dowody kolonialnej przeszłości czy skupić się na terażniejszości? do jakiego stopnia praktyki kuratorskie i antropologiczne teorie mogą ustanawiać znaczenia? jak bardzo angażować publiczność?

RIME – International Network of Ethnographic Museum – to globalna sieć muzeów etnograficznych, powstała po to, by przemyśleć i zdefiniować miejsce i rolę muzeów¹. Łączy 10 instytucji: *Musee du quai Branly* w Paryżu, *Pitt Rivers Museum* w Oxfordzie, *Museum für Völkerkunde* w Wiedniu, *National Museum of World Culture*, Gothenburg, *National Museum of Ethnology* w Leiden, *Museo de America* w Madrycie, *Naprstek Museum of Asian, African and American Cultures* w Pradze, *National Museum of Prehistory and Ethnography* w Rzymie, *Linden Museum*, Stuttgart, z *Royal Museum for Central Africa* w Brukseli na czele. Poprzez szereg aktywności takich, jak: warsztaty, ekspozycje, wymiany czy praktyki badawcze, dąży do uczynienia z muzeum kluczowego mediatora w międzykulturowym dialogu. Ambicją projektu jest wymiana doświadczeń pomiędzy muzeami, zwiększenie dostępu do zbiorów i ich świadomości poprzez międzynarodowe projekty wystawiennicze, inicjacja i rozwój współpracy z przedstawicielami grup etnicznych, a także wspieranie muzeów w krajach rozwijających się. Istotne miejsce w sferze tego typu przedsięwzięć zajmuje seria warsztatów, konferencji i badań, zorganizowanych wokół dwóch tematów: „nowoczesności” oraz „pierwszych spotkań”. Krytyczna analiza pojęcia „nowoczesności” ma szczególne znaczenie w kontekście muzeów etnograficznych, ich rozliczenia z okresem kolonializmu i kulturową ekspansją oraz znalezieniem złotego środka pomiędzy poczuciem winy a dalszą praktyką badawczą. „Pierwsze spotkania” to dawne podróże i kontakt z Innością, ale także dzisiejsze migracje i kulturowa różnorodność. Dlatego muzea nie powinny ograniczać się do przeszłości, ale w szczególny sposób zająć terażniejszością. Zamiast *vojaryzmu*, klisz i egzotyki pokazywać historyczny, geograficzny i polityczny kontekst, ułatwiać poznanie i dialog.

RIME podkreśla potencjał krytycznego nastawienia do kolonialnego dziedzictwa, dzięki któremu możemy zrozumieć nie tylko Innych, ale przede wszystkim siebie. Staje

1 <http://www.rimenet.eu/>, (data dostępu: 10.09.2012).

się to możliwe, gdy obiekt jest pretekstem do dialogu i szukania międzykulturowych połączeń.

Wystawa czasowa *Musee du quai Branly* w Paryżu „Sztuka włosów. Frywolność i trofeum”², realizowana w ramach działalności *RIME*, której kuratorem jest Yves Le Fur, dyrektor działu Dziedzictwa i Kolekcji Muzeum, obrazuje zmiany w etnograficznym wystawiennictwie. Poprzez interdyscyplinarne połączenie antropologii, historii starożytnej, sztuki współczesnej, mody i obyczajów, na styku prywatności i intymności z tym co publiczne i społeczne, prezentuje ludzkie włosy – ich znaczenia i konteksty. Choć konfrontuje obiekty z rozmaitych dyscyplin, to podkreśla uniwersalny aspekt tematu, odwołuje się do przekonania, iż jednostki ludzkie prezentują swój status, pozycję, charakter i poglądy właśnie przez włosy i ich uczesania. Nie ma podziału na Nas i Innych, na tej wystawie wszyscy są w tej samej kategorii.

Ciekawy wstępem do ekspozycji jest „Prolog – Czarne/Białe”. Prezentuje starożytne popiersia, których zadaniem było nie tylko oddanie wyglądu portretowanej osoby, ale przede wszystkim podkreślenie jej autorytetu i statusu. Wśród europejskich przedstawień pojawiają się statuetki ludzi z odmiennych kręgów kulturowych i grup etnicznych, wykonane w XIX w. przez Charlesa Cordiera, w których czarnoskórym modelom został narzucony europejski, nobilitujący (?) sposób prezentacji. Zabieg ten wydaje się odzwierciedlać praktyki wystawiennicze, również przedstawiające odmienne kultury poprzez obce im kategorie. Tekst umieszczony we wprowadzeniu do tej części wystawy każe nam spojrzeć na tylną stronę posągów, zwrócić uwagę na fryzury, sposoby upięcia włosów, wskazuje zestawienia jako kompleksowy patchwork bieli i czerni, brązowych i marmurowych kombinacji oraz perspektyw. Wydaje się, że jest to spojrzenie, którym powinniśmy objąć całą wystawę – spojrzeć z tyłu i z boku, dojrzeć opresyjność kolonialnego nastawienia, ale go krytycznie zanalizować i wykorzystać do lepszego poznania (siebie).

Fot. 1. Fragment wystawy: „Metamorfozy i zmiany”. Zdjęcia: Samuel Fosso, seria „African Spirits”, 2008 r.; zrekonstruowany tors neardeltańskiej kobiety, autor Charles Bousquet, 1913 r.; portrety królów, autorzy: Emile Signol, Jean-Luis Bezar (fot. K. Maniak).

2 Tytuł oryginalny wystawy brzmi *Cheveux Chéris. Frivolités et trophées*. Wszystkie tłumaczenia tekstów i działań ekspozycji pochodzą od Autorki tekstu.

Część pierwsza wystawy „Metamorfozy i zmiany” pokazuje włosy jako materiał o wielu formach i możliwościach, czasem paradoksalnie odsyłających do odmiennych znaczeń – długie włosy miał król, artysta, ale również włóczęga i pustelnik. Dlatego obok siebie znajdują się XIV-wieczny posąg długowłosej Marii Magdaleny, zdjęcia fryzur Afroamerykanów, portrety królów oraz zrekonstruowany tors neardeltańskiej kobiety z bujną fryzurą. Kolejny fragment ekspozycji odwołuje się do stereotypów przyporządkowanych konkretnym kolorom włosów i gromadzi artystyczne realizacje współgrające z utartymi kliszami i schematami poznawczymi, nawet w czarno-białej paletce. Pokazano zdjęcie przedstawiające kobiety w misternie ułożonych kokach, stojące na linii startu, przygotowane do biegu, fotografie Aborygena z zafarbowanymi na blond włosami, zdjęcia blondynek w anielskiej poświacie, szatynek w kuszących strojach, rudowłosych w melancholijnym czy dramatycznym upozowaniu. Fragmenty zatytułowane „Próżność i bunt”, „Uwodzenie”, „Włosy i dyscyplina”, poprzez obrazy malarskie, fotografie i rzeźby, przedstawiają uczesania z różnych kręgów kulturowych i ich znaczenie w życiu społecznym. Długość włosów, ich kolor – rodzaj związania lub rozpuszczenia, jako oznaka buntu lub akceptacji reguł, sposób uwodzenia czy dyscyplinowania ciała – sytuowały jednostkę w określonym porządku. Kolejna część – „Zacierając granice płci”, prezentuje włosy jako wskaźnik tożsamości i pokazuje ich rolę w seksualnej transgresji oraz w grach z konwencją. Męski akt czy portret aktora autorstwa Therese le Prat udowadniają płynną granicę między tym, co definiowane jest jako żeńskie lub męskie.

„Tracąc je” to fragment poruszający często traumatyczny i symboliczny moment utraty włosów. Ekspozycja z XIX w. – medaliony, broszki i pudzeczka, zawierające pukle włosów, przypominają o obyczajach przechowywania odciętych kucyków jako śladów dzieciństwa czy pamiątek po członkach rodziny. Zdjęcie Man Raya z 1919 r., przedstawiające wygoloną gwiazdę na głowie Marcela Duchampa, stanowi odwołanie do jego pseudonimu „Rose Selavy” oraz serii zdjęć, na których przybierał kobiecą postać.

Znajdujące się na wystawie materiały multimedialne przybliżają natomiast rytuały przejścia, w których przyjęcie nowej roli społecznej wiązało się z utratą włosów. Krótkie filmiki prezentują rytuał obrzezania w Gwinei – 1949 r., Święto Kobiet w Czadzie – 1934 r., Pierwszą Komunię we Francji – 1952 r., ślub w Iranie – 1988, żałobę we Francji – 1942, inicjację w Rytuale Tańca w Nigerii – 1972. Obok umieszczono film prezentujący powojenne golenie włosów kobiet oskarżonych o związek z okupantem, które stanowiło formę publicznego naznaczenia, społeczną ocenę często niejednoznacznych sytuacji. W tej części wystawy znajdują się również zdjęcia starszych osób, podkreślające fizyczne oznaki starzenia – zwłaszcza utratę włosów, oraz fotografie Annie Leibowitz, która dokumentowała ostatnie lata życia amerykańskiego pisarza, Williama Burroughsa.

Kolejny fragment ekspozycji zatytułowany „Siła włosów” otwiera część, w której zgromadzone są etnograficzne artefakty pozaeuropejskich kultur. We wprowadzeniu czytamy:

Wygląd i znaczenie włosów w nieeuropejskich kulturach jest związane z tymi samymi praktykami samo-prezentacji, uwodzenia, dbania, pielęgnacji, wykonywania ozdób z naturalnych materiałów. Włosy mogą również znajdować się w przedmiotach przywołujących pamięć lub indywidualną moc, mogą przenosić siłę osoby, do której należały, chronić. Trofea, skalpy, totemy zawierały energię związaną z płodnością, dobrobytem, pokojowymi relacjami z przodkami. Około 100 obiektów wybranych w przeważającej części z kolekcji Musee du quai Branly, (...) skomponowanych tak, by wytworzyć dialog pomiędzy żyjącymi a relikdami, przetrwaniem a zniknięciem, frywolnością i śmiercią³.

3 Tekst zamieszczony na wystawie. Tłumaczenie K. Maniak.

Fot. 2. Fragment wystawy: „Potężne ozdoby i magiczny urok”. Ozdoby wykonane z włosów, Azja Południowa, okres: bd (fot. K. Maniak).

Obiekty przyporządkowane do kategorii: „Dekoracja” oraz „Potężne ozdoby i magiczny urok” to eksponaty wykonane z włosów lub nimi przystrojone: m.in. chińskie płaszcze z wełny jaków, owiec i włosów, peruki stosowane jako prosta ozdoba lub kompleksowy system znaczeń, pięknie zdobione kobiece czapki z Chin, Indii, Nowej Gwineji, ozdoby plemion Nazca przywdziewane na ceremonie pogrzebowe, ornament na kołnierzu stroju wojennego i naszyjnik plemion z Ameryki Północnej, kapelusz z Indonezji, amulety z Malezji, bransoletka z Filipin, australijski nóż do obrzezania, instrumenty, fragmenty stroju, biżuteria. Przedmioty, które nie tylko stanowiły ozdobę i dodatek do stroju, ale przenosiły znaczenia i chroniły właściciela magiczną mocą.

Fot. 3. Fragment wystawy: „Trofea”. Zmumifikowana głowa ludzka, trofeum plemienia Mundurucu, Brazylia, XIX wiek (fot. K. Maniak).

Fragment wystawy „Trofea” gromadzi obiekty pełniące kompleksową rolę w społecznościach, w których zdobycze, tj. jak skalpy czy ludzkie głowy, wiązały się z systemem korzyści i nagród. Wyeksponowano m.in. zmumifikowaną ludzką głowę z Brazylii, skalpy z Ameryki Północnej i Tanzanii, czaszki mumii z plemion Nazca z Peru, maski z Nigerii wykonane ze skóry zwierząt i ludzkich włosów, wykorzystywane w obrzędach pogrzebowych oraz inicjacyjnych, a także zakonserwowane głowy Tsansta, plemiona Jivaro z Kolumbijskiej Amazonii. Trofea te, pomniejszone poprzez specjalne zabiegi i ceremonie do wielkości pięści, zachowały długie włosy, szczególnie unikano ich uszkodzenia, gdyż mężczyźni z plemienia nie skracali swoich fryzur. Ostatnia część „Przodkowie z początków świata” przedsta-

wia włosy jako jeden z podstawowych komponentów systemu wierzeń i rytuałów, oglądamy czaszkę z Papui i Nowej Gwinei, którą odpowiednio modelowano i preparowano tak, by najwierniej odzwierciedlała przodka i przywracała jego obecność, głowę mumii z Egiptu (30 r. p.n.e. – 395 n.e.) oraz mumię z Peru (1000-1450).

Wystawa podejmuje uniwersalny temat ludzkich włosów, łączących wszystkie kultury. Nie ogranicza się do prezentacji egzotycznych obiektów, zwyczajów i tradycji pozaeuropejskich społeczności. Dobrym zabiegiem wydaje się rozpoczęcie ekspozycji częścią dotyczącą europejskich praktyk, tych dawnych, jak i teraźniejszych, gdzie poprzez malarstwo, fotografie, rzeźby, obiekty odbiorca poznaje znaczenia i symbole nadawane włosom. Następnie konfrontując je z etnograficznymi obiektami odmiennych kultur, odkrywa punkty styeczne, to, co nas łączy, a nie dzieli. Chociaż różnią się zabiegi i praktyki wykorzystujące materię włosów, to ich sens i znaczenia są bardzo podobne. Włosy są symbolem choroby, straty, przemijania, ale także talizmanem bądź obiektem obdarzonym właściwościami i cechami osób, do których należały. Ich kolor, długość i uczesanie świadczyły o jednostce, jej pozycji, miejscu w społeczności, według stereotypowych przekonań także o charakterze, wykorzystywano je jako narzędzie uwodzenia i dyscyplinowania. Okazują się formą, która może być dowolnie kształtowana i modelowana, stając się źródłem wielu znaczeń.

Kristen Hastrup opisuje performatywną sprzeczność związaną z uprawianiem antropologii, kiedy dążenia do obiektywnej naukowości (łączonej również z krytyką imperializmu kolonialnego) kłócą się z praktyką dyscypliny realizowaną poprzez zaangażowany kontakt⁴. Na wyjście z impasu autorka proponuje „wyciągnięcie z performatywnego paradoksu wszelkich konsekwencji metodologicznych oraz etycznych”⁵, czyli pogodzenie obiektywności i solidarności, a w konsekwencji szukanie obcych w nas samych. Jak zauważa Richard Rorty: „Ten proces stopniowego dostrzegania w innych istotach ludzkich nie ‘ich’, lecz ‘jednych z nas’ polega na szczegółowym opisywaniu, jacy są obcy nam ludzie, przy jednoczesnym określeniu nas samych”⁶. Podobne praktyki odnajduje w ekspozycji „Sztuka włosów. Frywolność i trofeum”, gdzie obiekty, które opowiadały o Innych, stają się rzeczami opowiadającymi o Nas.

Wystawa tym samym realizuje nowe podejście do muzealnego artefaktu, wskazuje, jak dyskusje nad prawem do posiadania i reprezentowania kultury materialnej Innych wpłynęły na rolę, miejsce i znaczenie obiektu etnograficznego, pokazuje, iż „muzea nie są już gablotą wystawową dla etnologicznych idei. Zamiast tego coraz częściej traktują swoje zbiory jako dziedzictwo (...) wspólnot, z których pochodzą przedmioty lub też dziedzictwo zwiedzających”⁷.

Literatura

Barański Janusz, *Świat rzeczy. Zarys antropologiczny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007.

Hastrup Kristen, *Droga do antropologii. Między doświadczeniem a teorią*, (tłum.) E. Klekot, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008.

4 K. Hastrup, *Droga do antropologii. Między doświadczeniem a teorią*, (tłum.) E. Klekot, Kraków 2008, s. 16.

5 Ibidem.

6 R. Rorty, *Przygodność, ironia i solidarność*, (tłum.) W. J. Popowski, Warszawa 1996, s. 15.

7 B. Kirshenblatt-Gimblett, *Od etnologii do dziedzictwa. Rola muzeum*, „Etnografia Nowa”, (2011) nr 3, s. 136.

Kirshenblatt-Gimblett Barbara, *Objects of Ethnography*, [w:] *Exhibiting Cultures: The Poetics and Politics of Museum Displays*, (red.) I. Karp, S. Lavine, Waszyngton 1991, s. 386-443.

Kirshenblatt-Gimblett Barbara, *Od etnologii do dziedzictwa. Rola muzeum*, „Etnografia Nowa”, (2011), nr 3, s. 125-136.

Muzeum Sztuki. Antologia, (red.) M. Popczyk, Universitas, Kraków 2005.

Robotycki Czesław, *Muzeum etnograficzne – miejsce dla rzeczy i idei*, [w:] *Nie wszystko jest oczywiste*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1998.

Rorty Richard, *Przygodność, ironia i solidarność*, (tłum.) W. J. Popowski, Aletheia, Warszawa 1996.

Święch Jan, *Współczesne problemy kolekcjonerstwa w muzealnictwie etnograficznym*, „Etnografia Nowa”, (2009), nr 1, s. 45-52.

Katarzyna Maniak
(Institute of Ethnology and Cultural Anthropology of Jagiellonian University)
Changing things – about a museum exhibit in an ethnographic museum

Contemporary ethnographic museums intend to re-define their objectives and priorities, criticizing the nineteenth-century ideologies, and work out the details of the period of colonialism. Faced with the challenges of globalization and multiculturalism, they put forward the new methods of collecting and exhibiting museum objects. Describing the activities of RIME (International Network of Ethnographic Museums) an organization associating the most important establishments in Europe, and also the exhibition bearing the title 'The art of hair frivolities and trophies' in the Musée de la Ville de Paris in Paris, I analyze a new approach to a museum artifact. I present the manner in which discussions on the right to possess and represent a material culture in case of the Others have exerted influence over the role, position and significance of an ethnographic object, and the manner in which objects telling 'about the Others' have become objects telling 'about Us'.